

Oryginalna praca badawcza

ANDRZEJ MALINOWSKI

SŁUPSK

ORCID: 0009-0005-7189-4843

MACEDONIA JAKO PRZYKŁAD EUROPEJSKIEJ PROWINCJI TURECKIEJ W ASPEKTCIE ADMINISTRACYJNO-NARODOWYM W XIX WIEKU. ZARYS PROBLEMU

Słowa kluczowe: Macedonia, Turcja, Bułgaria, Grecja, Serbia, Bałkany

Key words: Macedonia, Türkiye, Bulgaria, Greece, Serbia, Balkans

Macedonia to region geograficzny położony w centralnej części Półwyspu Bałkańskiego. Od południa otoczony jest Morzem Egejskim, od zachodu Górami Dynarskimi, od północy pasmem górskim Szar Płanina, a od wschodu Rodopami. Obszary leśne mieszają się z polami uprawnymi, jeziorami, rzekami, co stanowi o niezwykłym krajobrazie tej krainy. Na wschód znajdują się doliny rzek Strumicy i Mesty. Na przełomie XIX i XX wieku termin *Macedonia* wszedł w powszechne użycie jako geograficzne oznaczenie wilajetów (prowincji) osmańskich: monastyrskiego, salonickiego oraz kosowskiego¹.

Macedonia posiadała wyjątkowe znaczenie strategiczne. Państwa ościennie wykazywały bezpośrednie zainteresowanie tym obszarem, ponieważ stanowił poważne zaplecze rolnicze. Dla imperium osmańskiego Macedonia oznaczała nie tylko panowanie nad dużą liczbą muzułmanów, ale także bufor bezpieczeństwa przeciwko ekspansjonistycznym i irredentystycznym ambicjom państw bałkańskich. Europejskie prowincje tego imperium stanowiły zaplecze znacznych dochodów podatkowych, a jednocześnie były ważne dla bezpieczeństwa stolicy – Konstantynopola².

¹ A. Malinowski, *Kwestia macedońska w Bułgarii w latach 1878-1918*, Toruń 2006, s. 32.

² E. Znamierowska-Rakk, *Z dziejów bałkańskich koncepcji federacyjnych (od schyłku XVIII w. do końca I wojny światowej)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2000, t. 35, s. 5, 6.

W XIV wieku Macedonię, podobnie jak sąsiednie ziemie bałkańskie, podbiło imperium osmańskie. W połowie XIX stulecia całkowita liczba jej ludności wynosiła około 1,9 mln osób, z czego około 1 mln stanowili Słowianie, którym do lat 60., z wyjątkiem Greków, przypisywano pochodzenie bułgarskie. Drugą największą grupą narodową byli Turcy, rozproszeni po całym regionie, a zwłaszcza w południowo-wschodniej oraz środkowej jego części. Trzecie miejsce zajmowali Grecy i Albańczycy. Pierwsi dominowali w południowych oraz wschodnich obszarach, a drudzy żyli w większej liczbie w północno-zachodniej części³. Czwarte miejsce zajmowali Wołosi. Ponadto w Macedonii żyli Żydzi, Cyganie, małe grupy Czerkiesów, Tatarzy i inne narodowości.

Macedonia wyróżniała się zatem dużą różnorodnością etniczną. Mówiono, że należała do najbardziej zmieszanego pod tym względem obszaru Bałkanów. Ponadto należy zauważyć, że w omawianym okresie Słowianie macedońscy nie stanowili jednej całości. Podzieleni byli na wiele różnych plemion lub klanów, które zachowały swoje dawne nazwy oraz zwyczaje, własne cechy etnograficzne i dialektyczne. Pewne naturalne czynniki przyczyniły się do spowolnienia przewyciężenia izolacji niektórych regionów. Geograficznie Macedonia to kilka kotlin, z których każda stanowiła niezależną całość. W związku z tym istniała tam nieporównywalnie większa liczba nazw regionalnych niż na jakimkolwiek innym obszarze bałkańskim.

Do wczesnych lat 60. XIX wieku Macedonia była podzielona między eyalety lub paszaliki: Rumelę i Saloniki. Pierwsza składała się z sandzaku monastyrskiego, koryckiego, ochrydzkiego, w skład drugiej wschodził sandzak salonicki, siarski, dramski, tessalski i tirkalski, który w 1861 r. odłączono od Salonik. Terytoria macedońskie należały do sandzaków skopijskiego i prizreńskiego. Wraz z reformą administracyjną z 1864 r. w skład paszalicum rumelskiego włączono sandzaki skopijski i prizreński. W kolejnych latach (do 1867 r.) wszystkie eyalety przemianowano na wilâyet (wilajety) i podzielono na sandzaki, kazy i nahiye, utworzono także wilajet kosowski. Na czele każdego wilajetu stał gubernator (wali) wyznaczany bezpośrednio przez sułtana⁴. Wali pełnił funkcję głównego urzędnika, a pod jego władzą znajdowali się mütesarrif kierujący sandzaki, kajmakam nadzorujący kazy i müdürs nadzorujący nahiyes. Granice trzech wilajetów ustalono ostatecznie po kongresie berlińskim i włączeniu Tesalii do Grecji. Macedonia obejmowała 12 sandzaków podzielonych na 71 kaz, z których 26 należało do wilajetu salonickiego, 22 do monastyrskiego, a 23 do kosowskiego⁵. Ten podział pozostał do końca rządów Turcji w tym rejonie.

W ramach nowego podziału administracyjnego rząd turecki nie kierował się zasadą etniczności czy ekonomii, wręcz przeciwnie – celowo pogrupował obszary, które

³ В. Кънчев, *Македония. Етнография и статистика*, София 1900, s. 17, 40, 41, 46.

⁴ K.H. Karpat, *The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908*, „International Journal of Middle East Studies” 1972, nr 3, s. 275.

⁵ N. Lange-Aklund, *The Macedonian Question, 1893-1908, From Western Sources*, Boulder 1998, s. 13, 14.

były niejednorodne pod względem narodowym, religijnym i gospodarczym, aby utrzymać, a wręcz pogłębić (jako gwarancja zachowania reżimu sułtana) różnice istniejące między poszczególnymi narodami w ramach imperium osmańskiego.

Ogromne znaczenie strategiczne oraz gospodarcze terytorium Macedonii (sytuacja na skrzyżowaniu najważniejszych szlaków między Europą Zachodnią, Azją Mniejszą i Afryką Północną, bogactwo zasobów naturalnych) spowodowało, że władze tureckie od samego początku zwracały szczególną uwagę na ten obszar. Od średniowiecza rząd przesiedlał ludność turecką z Azji Mniejszej, zachęcał do islamizacji miejscowych chrześcijan, próbując stworzyć lojalną kastę muzułmańską, szczególnie na terenach przygranicznych. Konsekwencją tej polityki, a także bliskości Albanii, był wysoki odsetek ludności muzułmańskiej w Macedonii. W latach 60. i 70. XIX wieku poprzez przesiedlenie Tatarów krymskich, Czerkiesów z Kaukazu, uchodźców z Bułgarii, Bośni i Hercegowiny oraz Tesalii uzupełniono element muzułmański.

Posiadłości tureckie otaczały Macedonię prawie całkowicie, co w znacznym stopniu stanowiło negatywny czynnik dla słowiańskiej części ludności oraz utrudniało bezpośredni napływ ideologii zachodnioeuropejskich. Po konflikcie wojennym między Habsburgami i Osmanami z lat 1788-1789 obce wojska nigdy nie wkroczyły na ten teren, zaś obszary naddunajskie i ziemie bułgarskie od końca XVIII wieku wielokrotnie stawały się teatrem operacji wojskowych podczas wojen rosyjsko-tureckich. Kontakt z wojskami rosyjskimi wzmocnił ruch wyzwolenia narodowego na ziemiach bułgarskich, wstrząsnął fundamentami rządów Wysokiej Porty. W Macedonii, niedostępnej dla tego typu wpływów, doszło do przeciwnej sytuacji: umocniła się i wzrosła władza tureckich władców feudalnych⁶. W świetle tych okoliczności łatwo wytłumaczyć, dlaczego należała ona do tych części europejskiej Turcji, w których reformy tanzimatu napotkały otwarty opór ze strony elit muzułmańskich.

Próby dalszej modernizacji imperium osmańskiego, wyrażone w szeregu praw i przepisów następujących po *Hatt-i humayun* w 1856 r., napotykały opór na każdym kroku. Obiecane przez sułtana równe prawa dla wszystkich poddanych, wolność sumienia i religii, prawo chrześcijan do zatrudnienia w administracji oraz wstępowania do wojska tureckiego szczególnie w Macedonii pozostały fikcją. Utworzenie organów samorządu lokalnego – rad administracyjnych (mejlises) w wilajetach, sandżakach i kazach oraz ustanowienie nowych sądów, które nie powinny kierować się prawem szariatu, ale prawami cywilnymi, nie spowodowały zauważalnych zmian w starej praktyce tłumienia i ucisku ludności chrześcijańskiej.

Przywileje ludności muzułmańskiej zachowano, chociaż nie powinno się zapominać, że tylko najwyższe warstwy społeczeństwa muzułmańskiego cieszyły się pełnią praw politycznych. Całe życie polityczne i administracyjne w macedońskich wiletach nadal skoncentrowane było w rękach muzułmanów. Stanowili przeważającą większość

⁶ X. Христов, *Аграрните отношения в Македония през XIX в. и началото на XX в.*, София 1964, s. 82.

w aparacie administracyjnym, policyjnym oraz sądowym wszystkich instancji. Islam wciąż utrzymywał pozycję dominującej religii. Decyzje sądowe nadal podejmowano na podstawie zapisów szariatu, a sąd uznawał tylko dowody przedstawione przez mużłmanów. Przemoc wobec chłopów z reguły nie była karana. Brak porządku prawnego, rabunek i nadużycia w stosunku do ludności chrześcijańskiej pozostawały codziennością. Administracja turecka przede wszystkim koncentrowała się na poborze podatków na rzecz rządu centralnego, ponieważ system podatkowy był najważniejszym narzędziem wykorzystywania ludności podbitych prowincji. Zmianom administracyjnym towarzyszył wzrost podatków, co stanowiło częste zjawisko w imperium osmańskim.

Sytuacja rozmaitych narodowości chrześcijańskich w Macedonii znacznie się różniła. W najtrudniejszym położeniu byli Bułgarzy macedońscy zamieszkujący przeważnie wioski i poddawani najcięższym formom ucisku narodowego oraz społecznego. Oprócz tureckiego jarzma biurokratycznego społeczeństwo to doznawało prześladowań ze strony patriarchatu greckiego. Z kolei pozycja Greków w Macedonii była osobliwa. Chociaż nie mieli ochrony przed dyskryminacją narodową i przemocą, jednocześnie piastowali kluczowe stanowiska w życiu kościelno-kulturalnym, a także w wielu sektorach gospodarki. Pomimo stosunkowo niewielkiej liczby Grecy przodowali w sferze gospodarczej, edukacyjnej oraz społecznej. Znaczna część z nich mieszkała w miastach, zajmowała się rzemiosłem, handlem i przemysłem morskim. Silna pozycja ekonomiczna pozwoliła greckim elitom pozostać bardziej niezależnymi w stosunku do władz tureckich, jak również aktywniej bronić interesów swoich rodaków. Warto podkreślić, że Grecy w wielu miejscach na południu prowadzili swobodniejsze życie niż chrześcijanie z innych części Macedonii.

W życiu społecznym i gospodarczym omawianego obszaru ważną rolę odegrali także Wołosi – ludność zajmująca się hodowlą bydła, rzemiosłem, handlem oraz w niewielkim stopniu uprawą roli (rolnictwem). Zarówno mieszczanie, jak i pasterze wyróżniali się dobrobytem. Wśród nich żyło wielu bogatych ludzi. Swobodne życie w górach, z dala od wszelkiego nadzoru, stworzyło ducha niezależności i wojowniczości wśród pasterzy. Wołosi pozostawali pod wpływem Greków, dlatego przez długi czas z wielkim zaangażowaniem opowiadali się za grecką formą idei politycznych oraz oświatowych.

Dla ludności greckiej i włoskiej, a także dla bułgarskiej turecki system biurokratyczny stanowił główną przeszkodę w ich rozwoju. Różnica w ideałach narodowo-politycznych uniemożliwiła jednak do późnych lat XIX wieku powstanie wspólnego frontu walki macedońskich chrześcijan z Osmanami.

W XIX stuleciu rada starszych stanowiła główny organ samorządu wiejskiego. W jej skład wchodził duchowni i patriarchowie rodzin, z reguły najbogatszych. Kompetencje samorządu wiejskiego były często szersze, niż przewidywały to przepisy tureckie. Macedończycy starali się sami, w miarę możliwości, decydować o swoim postępowaniu na podstawie prawa zwyczajowego głęboko zakorzenionego w społeczeństwie. Wszystko, co dotyczyło wsi, kościoła (cerkwi), edukacji było rozpatrywane

przez całą wioskę. Kwestie prawa umów i prawa prywatnego (sprawy spadkowe, spory majątkowe itp.) często badał sąd wspólnotowy składający się ze starszych rodów, chociaż zgodnie z prawem w takich przypadkach należało złożyć wniosek do sądu tureckiego. To samo dotyczyło spraw karnych.

Dążąc do centralizacji, rząd turecki podczas reform w latach 60. XIX wieku próbował przejąć większą kontrolę nad samorządem społeczności wiejskich. Jeśli wcześniej samorząd wiejski stanowił pozostałość po instytucjach komunalnych i istniał zgodnie z tradycją, teraz stał się częścią ogólnego systemu. Władze gminne zgodnie z prawem z 1867 r. wybierali mieszkańcy gminy, a każdy mężczyzna, który płacił podatki roczne w określonej wysokości, miał prawo głosu. Rada gminy składała się z 2 starostów i starszyny. Do zadań starostów należało pobieranie podatków oraz zapewnienie przestrzegania nakazów władz tureckich. Samorząd wiejski zachował swój dawny charakter także po reformie.

W miastach wspólnoty chrześcijańskie zaczęły powstawać na przełomie stuleci XVIII i XIX. Od lat 30. XIX wieku, kiedy rząd turecki zniósł surowy zakaz budowy nowych oraz renowacji starych kościołów prawosławnych w europejskiej Turcji, w tym w Macedonii, ich liczba zaczęła intensywnie rosnąć.

Kulminacją starań o europeizację imperium osmańskiego było ogłoszenie 23 grudnia 1876 r. konstytucji, która formalnie proklamowała równość wszystkich poddanych bez rozróżnienia religii, gwarantowała bezpieczeństwo życia i własności, wolność prasy itp. Wprowadziła ona dwuizbowy parlament: Senat i Izbę Deputowanych. Wszystkim członkom Senatu najwyższe funkcje administracyjne i dyplomatyczne oraz religijne dożywotnio nadawał sułtan.

Nie powstrzymało to rozwoju sił odśrodkowych w imperium: z każdym rokiem walka narodowowyzwoleńcza przybierała coraz poważniejszą formę. Niezadowolenie narastało nie tylko wśród chrześcijan, ale także muzułmanów, zwłaszcza pochodzenia nietureckiego. Chociaż religijny fanatyzm i uprzywilejowana pozycja równoważyły narastające sprzeczności, nie były one w stanie całkowicie ich wyeliminować⁷.

Ruchy wyzwolencze i niepodległościowe w łonie imperium osmańskiego sięgają korzeniami austriackiej inwazji na Serbię po drugim oblężeniu Wiednia przez Turków w 1683 roku oraz krystalizacji rosyjskiej polityki związanej z Morzem Czarnym i Bałkanami. W przypadku inwazji austriackiej wojska cesarskie podbiły Węgry, a także znaczną część Serbii i przez krótki okres okupowały Belgrad (1683-1690). Mimo iż Turkom udało się później odbić miasto, to potęga austriacka stanowiła tarczę ochronną, dzięki której ludność chrześcijańska żywiła nadzieję na wyzwolenie spod panowania osmańskiego.

⁷ Zob. T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa 1980, s. 38-42.

Jednocześnie Imperium Rosyjskie za panowania cara Piotra Wielkiego (1682-1725) stopniowo wzmacniało swoją pozycję głównego gracza na arenie europejskiej, o czym świadczyć może zdobycie twierdzy azowskiej pozostającej w rękach tureckich. Po śmierci Piotra jego następcy zastąpili politykę podboju państw bałtyckich oraz Ukrainy sojuszami z państwami europejskimi. Na mocy traktatu z Austrią z 1726 r. Rosja pozyskała partnera w wysiłkach na rzecz prowadzenia niezależnej polityki europejskiej i wystąpienia przeciwko Wysokiej Porcie.

Jaskrawym przykładem aktywizacji polityki caratu była rosyjska kampania morska podczas wojny z imperium osmańskim z lat 1768-1774 mająca na celu zachęcenie ludności greckiej z Peloponezu do zbrojnego wystąpienia przeciwko Osmanom. Bunt poparło jednak tylko 1400 Greków, a Rosja zrobiła niewiele, by chronić wioski greckie w tym rejonie, kiedy wysłane przez Wysoką Portę albańskie nieregularne oddziały dokonywały zemsty i siały terror. W kolejnej wojnie turecko-rosyjskiej z lat 1787-1792, w której Turcy próbowali bezskutecznie dokonać rewizji traktatu z Kuczuk Kajnardży, oficer grecki w armii carskiej zorganizował flotę piratów na Morzu Egejskim. Nękała ona Osmanów nawet po 1792 r., kiedy car rosyjski bezskutecznie nakazywał mu zawarcie pokoju. Na kontynencie greckim bandyci (*klefts*) regularnie atakowali Turków. Jednym z nich był Theodoros Kolokotronis (1770-1843) z południowego Peloponezu, którego ojciec brał udział w rosyjskiej kampanii morskiej do Grecji i służył podczas wojen napoleońskich, najpierw w carskiej marynarce wojennej, a później w dowodzonym przez Brytyjczyków pułku piechoty na Wyspach Jońskich (1810 r.). Kolokotronis był głęboko rozczarowany, gdy Anglicy przystąpili do negocjacji z Wysoką Portą w trakcie podpisywania traktatu paryskiego (1814 r.) kończącego wojny napoleońskie, a następnie rozwiązali pułki greckie. Zwrócił się wtedy z prośbą o pomoc do Rosjan, później zaś został głównym dowódcą *klefts* we wczesnej fazie wojny o niepodległość Grecji (1821-1828)⁸.

Dzięki nieregularnym oddziałom wojskowym *klefts* z Peloponezu i *armatoloi* z Rumelii doszło do regularnych akcji militarnych. W przeciwieństwie do *klefts*, którzy nigdy nie podporządkowali się rządowi osmańskiemu, *armatoloi* byli pierwotnie bandytami. Następnie stopniowo porzucili swoją profesję oraz przyjmowali rolę lokalnych osobistości. *Klefts* wraz z *armatoloi* początkowo odnosili sukcesy w walkach, pokonując oddziały wysłane przeciwko nim, mordując cywilów muzułmańskich, a także wypędzając ocalałych z wiosek i miasteczek (w latach 1821-1824). Nastąpiła spirala przemocy. Przywódcy religijni w Konstantynopolu podżegali muzułmanów w Izmirze i na wyspie Chios do masakrowania chrześcijan. W końcu nowo wyszkoleni żołnierze egipscy pod dowództwem Ibrahima paszy wezwani przez sułtana do Grecji spowolnili postępy powstańców greckich, choć także kosztem masakr ludności w południowym Peloponezie, która nie chciała się poddać (w latach 1824-1827).

⁸ D. Dakin, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, Berkeley-Los Angeles 1973, s. 26-40.

O prześladowaniu muzułmaów przez Greków tylko mówiono, natomiast dokonywane przez ludność islamską zbrodnie wobec chrześcijan wywołały prawdziwy protest wśród filohellenów w Europie Zachodniej i panortodoksyjnych chrześcijan w Rosji. Po nieudanych negocjacjach z sułtanem mocarstwa uczyniły Ioannisa Kapodistriasa (1776-1831) gubernatorem Grecji pod ochroną europejską (głównie francuską). Urodził się on na wyspie Korfu i wykształcił we Włoszech. W latach 1815-1822 był wiceministrem spraw zagranicznych w Imperium Rosyjskim. Przyłączył się do walki o niepodległość dopiero wtedy, gdy otrzymał poparcie Rosjan, którego wcześniej mu odmówiono⁹.

Kapodistrias stał na czele szczątkowego państwa greckiego przez trzy lata (1828-1831). W pierwszym okresie sprawowania władzy podbił środkową Grecję, by następnie zmniejszyć i przekształcić nieregularne oddziały w armię zawodową lojalną wobec państwa. Zredukował liczbę nieregularnych oddziałów z 25 do 8 tys., grupując je w jednostki po 1 tys. żołnierzy. Ich watażków wyznaczył albo na oficerów, albo na doradców. Ostatnim krokiem była standaryzacja tych oddziałów jako „batalionów lekkich”, choć tylko około 3,5 tys. z nich regularnie opłacano. Dobrze zaopatrzeni zawodowi żołnierze stanowili podstawową formację, na której państwo polegało w tłumieniu buntów *kleft* i *armatoloi*. Otto I Bawarski, również narzucony Grecji (sprawował władzę w niej w latach 1832-1862) przez mocarstwa europejskie na mocy postanowień Konwencji Londyńskiej, kontynuował autokratyczną budowę państwa swojego poprzednika, nie zwracając uwagi na aspekty nacjonalistyczne oraz etniczne, aż do rewolucji w 1843 roku¹⁰.

Główny nośnik prawosławnego dziedzictwa kulturowego w Turcji związany był z serbską cerkwią prawosławną, głównie poprzez edukacyjne kontakty z Rosją i kopiowanie rękopisów. We wczesnym imperium osmańskim cerkiew znajdowała się pod opieką greckiego kościoła prawosławnego, ale w latach 1557-1766 dzięki tureckiemu wsparciu znów stała się autokefaliczna. W przeciwieństwie do kościoła greckiego posiadającego przywileje i odgrywającego niewielką rolę w greckiej wojnie o niepodległość przez politykę władz tureckich serbskie duchowieństwo przeszło do postawy antyosmańskiej. Dwukrotnie, w 1690 i 1739 r., patriarchowie poprowadzili kilkadziesiąt tysięcy rodzin na północ celem osiedlenia się na kresach austriackich i uniknięcia skutków wojny między Austrią a Turcją. Nieufni wobec patriarchów Turcy zakończyli serbską autokefalię w 1755 r. Sułtan najwyraźniej nie był zainteresowany powstaniem kierowanym przez kościół¹¹.

⁹ D. Rodogno, *Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815-1914*, Princeton 2012, s. 78-84.

¹⁰ S. Papageorgiou, *The Army as an Instrument for Territorial Expansion and for Repression by the State: The Capodistrian Case*, „Journal of Hellenic Diaspora” 1985, nr 4, s. 21-34.

¹¹ Zgodnie z tradycją pierwszą migrację przeprowadzono wzdłuż szczątków króla Lazara zabitego przez Turków w bitwie na Kosowym Polu w 1389 r., inaugurując w ten sposób kult, który ostatecznie definiował nacjonalistyczną tożsamość serbską. W XVIII wieku serbskość identyfikowano

Wojny z lat 1768-74 i 1787-91/92 ujawniły znaczną decentralizację władzy osmańskiej oraz ukazały beżużyteczność janczarów jako siły bojowej. Sułtan Selim III (1789-1807) poprzez swoje reformy Nizam-i Cedid (Nowy Porządek) starał się ponownie scentralizować imperium i zreformować wojsko¹². W Serbii oznaczało to powołanie sprzyjającego zmianom Hacı Mustafa paszy (1791-1802), zezwolenie na noszenie broni przez kniaziów oraz wydalenie najbardziej niesfornych janczarów. Dalsze egzekwowanie tego ostatniego nakazu stało się niemożliwe, kiedy Napoleon dokonał inwazji na Egipt w 1798 r. Janczarowie, którzy powrócili (wielu z nich urodziło się jako Serbowie), pałali żądzą zemsty. Po zamordowaniu paszy przeczesywali wioski, rozbijali chłopów i dopuszczali się przemocy. W 1804 r. kniaziowie skryli się w lasach, gdzie zorganizowali zbrojny opór. Stał się on szybko chłopskim powstaniem przeciwko reżimowi janczarów. Pod przewodnictwem Piotra Karadziordziewicza (1752-1817), który dorobił się majątku na handlu z Austrią, kniaziowie utworzyli załążek tego, co przekształciło się w tak zwane pierwsze powstanie serbskie z lat 1804-1813.

W miarę narastania wewnętrznych sporów Karadziordziewicz ostatecznie zrezygnował z beznadziejnej walki z władzą osmańską. W 1813 r., gdy on i inni przywódcy wyjechali do Austrii, jego następca Miloš Obrenović najpierw podporządkował się władzy tureckiej, a następnie wznowił akcję powstańczą w drugim powstaniu serbskim z lat 1815-1817. Tym razem Serbowie byli militarnie bardziej zjednoczeni. Obrenović, będąc lepszym dyplomatą niż Karadziordziewicz, wynegocjował status autonomii w zamian za coroczny trybut i stacjonujące garnizony osmańskie¹³.

Rządy Miloša Obrenovicia w Serbii były bezwzględne. W 1817 r. zabił Karadziordziewicza, gdy ten powrócił z Austrii, i krwawo stłumił kilka buntów. Obrenović przekształcił Serbię w silne państwo scentralizowane z szybko rozwijającą się biurokracją i siłami policyjnymi lojalnymi wobec reżimu. Działania te przyczyniły się do wzrostu nacjonalizmu, który dodatkowo uzupełniono podniesieniem dialektu bośniackiego do rangi języka narodowego oraz celebrowaniem epickiej poezji ludowej wyjętego spod prawa bohatera jako pierwowzoru Serba (oba autorstwa Vuka Karadžicia). Jednocześnie serbscy nacjonałiści dążyli do włączenia Wojwodiny, Bośni, Macedonii i Albanii do istniejącej Serbii (program Iliya Garašanina). Idea „oczyszczenia” (*čistiti*) ziemi z mułmanów stała się w tym czasie częścią walki wyzwoleniczej¹⁴.

z serbską cerkwią prawosławną, o czym świadczy katechizm napisany w 1772 r., w którym ksiądz na kresach austriackich poprosił wiernych o odpowiedź na pytania: „Kim jesteś?” i „Dlaczego nazywacie siebie Serbami?” Odpowiedzi zdumiewały: „Jestem człowiek, Serb, chrześcijanin” i „Nazywam siebie Serbem z powodu moich narodzin i języka, którym posługują się ludzie, od których pochodzę i którzy nazywają siebie Serbami, S.K. Pavlowitch, *Serbia: The History of an Idea*, New York 2002, s. 23.

¹² W. Morawski, S. Szawłowska, *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006, s. 78, 79.

¹³ J.K. Cox, *The History of Serbia*, Westport 2002, s. 39-49.

¹⁴ B. Anzulovic, *Heavenly Serbia. From Myth to Genocide*, New York 2000, s. 52, 189.

Turcja jako zwierzchnik Serbii zastąpiła konstytucję z 1835 roku własną, autokratyczną, którą przewidywał edykt Hatt-i Şerif z 1839 roku¹⁵. Jednakże do połowy XIX wieku państwo serbskie bez własnego banku narodowego, przemysłu, kolei czy miasta z ponad 30 tys. mieszkańców i tylko z około 1200 km dróg utwardzonych było w niewielkim stopniu zjednoczone¹⁶.

Okres reform tanzimatu (1839-1877) w imperium osmańskim stanowił odpowiedź na rosnące polityczne dążenia przede wszystkim Austrii (Austro-Węgier) i Rosji. Dla Wiednia oraz Sankt Petersburga utrata prowincji bałkańskich przez Wysoką Portę, zaś w przypadku Rosji odzyskanie bizantyjskiego Konstantynopola okazały się największym wyzwaniem. Z kolei dla zachodnich mocarstw przez większość XIX stulecia był nim przede wszystkim nacjonalizm. Politycy konserwatywnej Europy zrobili wszystko, aby powstrzymać jego rozprzestrzenianie się, i ogólnie odnosili na tym polu sukcesy aż do I wojny światowej.

Przewaga militarna państw zachodnich, z jaką musieli zmierzyć się Osmanowie, może posłużyć za uzasadnienie realizacji dekretów tanzimatu w XIX wieku. Reformy były niczym innym jak próbą odbudowania potęgi imperium. Kroki podjęte dzięki ideologii osmanizmu (osmanlilik) oraz sformułowanie programu konstytucyjnego w pełnym tego słowa znaczeniu jest dobrze znane i nie stanowi przedmiotu analizy¹⁷. Obejmowały one: równość wobec prawa; zniesienie handlu niewolnikami oraz podatku od towarów i usług; obywatelstwo i pobór do wojska (ten drugi z ważnymi wyjątkami); nowe kodeksy: cywilne, karne, handlowe, lądowe; organy konsultacyjne, ewentualnie parlamentarne; spis ludności, hymn narodowy oraz flagę; instytucje zdrowia publicznego, szkoły podstawowe oraz uniwersytet; bank centralny, a także koniec rolnictwa podatkowego (choć tylko teoretycznie). Osmanizm w sensie konstytucyjnym odniósł ogromny sukces w dużej części imperium. Byłby z pewnością nadal tak silny po 1909 r. (pomimo autokratycznych zakłóceń Abdülhamida II), gdyby młodoturcy nie odtworzyli go pod postacią etnicznego nacjonalizmu.

¹⁵ Hatt-i Sharif (pismo monarsze z Gülhane). Edykt wydany w Turcji 3 listopada 1839 r. przez sułtana Abdülmecida I zapoczątkowujący okres tanzimatu. Inicjatorem tureckich zmian i reform był Wielki wezyr Raszid Pasza. Edykt obiecywał zniesienie systemu dzierżawy podatków, wprowadzenie proporcjonalnych, sprawiedliwych podatków, zreorganizowanie wojska oraz równouprawnienie religijne. Gwarantował wszystkim poddanym bezpieczeństwo osobiste i majątkowe, sprawiedliwe sądownictwo.

¹⁶ S. Malešević, *Wars That Make States and Wars that Make Nations. Organised Violence, Nationalism and State Formation in the Balkans*, „European Journal of Sociology” 2012, t. 53, z. 1, s. 39.

¹⁷ Zob.: K. Wasilewski, *Turecki sen o Europie – tożsamość zachodnia i jej wpływ na politykę zagraniczną Republiki Turcji*, Warszawa 2015, s. 55-99; J.K. Bragg, *Ottoman Notables and Participatory Politics: Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876*, New York 2014; E.O. Evered, *Empire and Education under the Ottomans: Politics, Reform and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks*, New York 2012, s. 68-104.

Namacalne korzyści tanzimatu w rolnictwie i handlu, jakie wynosili chrześcijanie na niektórych obszarach Bałkanów, m.in. w Macedonii, ewidentnie zmniejszyły ruchy niepodległościowe. W ciągu około pół wieku nie doszło do wielkich powstań antytureckich.

Przez większą część historii imperium osmańskiego różnice etniczne nie określały politycznie ludności niemuzułmańskiej w Macedonii. Nasilające się roszczenia wśród potęg europejskich mające na celu ochronę ludności chrześcijańskiej w XVIII wieku, a także tureckie poczynania zmierzające do centralizacji władzy i racjonalizacji działania administracji w kolejnym stuleciu pomogły zinstytucjonalizować system, zgodnie z którym niemuzułmańscy obywatele byli klasyfikowani według ich członkostwa we wspólnocie wyznaniowej zwanej millem¹⁸.

Do połowy XIX wieku chrześcijanie prawosławni ze wschodu mieszkający na Bałkanach, w Anatolii czy też na arabskich ziemiach osmańskich należeli do chrześcijańskiego milletu prawosławnego. Jego przywódcą był (*milletbaj*) prawosławny patriarcha Konstantynopola. Wyznawcy Armeńskiego Kościoła Apostolskiego i pozostali chrześcijanie monofizycy należeli do milletu armeńskiego. Jego patriarcha miał swoją siedzibę nad Bosforem. Żydzi na terenie całego imperium należeli do żydowskiego milletu z tytułarnym Głównym Rabinem (*Haham Ba i*) w Konstantynopolu. Władze tego milletu w praktyce pozostawały jednak zdecentralizowane w porównaniu z innymi.

Organizacyjna zasada milletu, czyli dużych wspólnot zdefiniowanych przez związek wyznaniowy, kształtowała w istotny sposób poczucie politycznej przynależności na Bałkanach aż do końca istnienia imperium osmańskiego pomimo wzrostu znaczenia w tamtym okresie rywalizujących idei świeckiego obywatelstwa i nacjonalizmu¹⁹. Tak było w przypadku osmańskich Żydów, którzy według spisu powszechnego z lat 1906-1907 stanowili niewiele ponad 3% całkowitej populacji Macedonii. Pomimo niewielkiej liczby w większości posługujący się językiem judeo-hiszpańskim sefardyjscy Żydzi byli bardziej widoczni w społeczeństwie, niż mogłoby sugerować ich procentowy udział w populacji. Zazwyczaj zamieszkiwali miasta i miasteczka, w Salonikach stanowili nieznaczną większość. Żydów osmańskich, wliczając tych z wilażetów macedońskich, uważano za entuzjastycznych i konsekwentnych zwolenników państwa tureckiego²⁰. W wyrażonym poglądzie istotnie była pewna prawda²¹. Jako

¹⁸ A. Malinowski, *Osmański system miletów a religijny nacjonalizm na przykładzie Kosowa*, „Genes & Nations” 2012, nr 5, s. 69-81; B. Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, New York 2004; U. Makdisi, *The Culture of Sectarianism: Community, History and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, Berkeley 2000.

¹⁹ K.H. Karpat, *Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era*, [w:] *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Function of a Plural Society*, Vol. I: *The Central Lands*, B. Braude, B. Lewis (red.), New York 1982, s. 141-170.

²⁰ E. Benbassa, A. Rodrigue, *The Jews of the Balkans: The Judeo-Spanish Community, 15th to 20th Centuries*, Oxford 1995, s. 104.

²¹ Por. A. Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, Princeton 1992, s. 122-124.

niemużłomanom ograniczono im prawa w pewnych obszarach, czasami spotykali się też z wrogością i atakami. Mimo to Żydzi osmańscy oceniali swoją sytuację pozytywnie, porównując ją z położeniem swoich współwyznawców w innych częściach Europy. Za przyczynę zagrożeń uznawali nacjonalizm, dlatego byli zazwyczaj mało otwarci na idee nacjonalistyczne, wliczając w to syjonizm²².

Chociaż poczucie tożsamości narodowej zaczęło się umacniać wśród ludności prawosławnej w końcu XIX i na początku XX stulecia, to dziedzictwo struktury, jaką był millet, wywarło głęboki wpływ na zrozumienie statusu narodowego na Bałkanach. Grecką wojnę o niepodległość w latach 20. XIX wieku pojmowano jako rewolucję prawosławnego milletu przeciwko strukturze władzy osmańskiej. Dla przykładu, wielu członków Philiki Etairia stanowili prawosławni etnicznie Bułgarzy, a nie Grecy mający swoją siedzibę w Księstwach Naddunajskich, Rosji, Konstantynopolu czy Besarabii. Jeden z nich zwerbował 14 tys. Bułgarów do walki²³. Państwo greckie obejmowało jednak tylko część obszarów, na których doszło do buntów przeciwko władzy tureckiej. Politycy greccy ze wszystkich odłamów zaczęli wkrótce wypowiadać się o wizji irredentyzmu, znanej jako *Megali Idea* (Wielka Idea), ostatecznego włączenia wszystkich obszarów, w których mieszkają Grecy, do jednego państwa. Pierwszy premier Grecji, Ioannis Kolettis²⁴, wygłosił podczas przemówienia do parlamentu w 1844 r. pogląd charakterystyczny dla ideologii irredentystycznej: „Greckie królestwo to nie cała Grecja, ale jej część, najmniejsza i najbiedniejsza [...]. Autochton wobec tego jest nie tylko mieszkańcem królestwa, ale jest nim także ten z Janiny, Tesalii, Siaru, Adrianopola, Konstantynopola, Krety [...] ogólnie każdy mieszkaniec krainy, która jest historycznie i etnicznie grecka”²⁵.

Ludność mówiąca językiem bułgarskim zainspirowana wydarzeniami rozgrywającymi się na Bałkanach była oburzona wyższością greckiej kultury oraz administracyjną dominacją w osmańskim millecie prawosławnym²⁶. Większość najwyższych dostojników kościelnych wybierano spośród elit greckojęzycznych rodzin pochodzących z Konstantynopola. Biskupi, a nawet duchowni najniższej rangi, byli przydzielani do bułgarsko-macedońskojęzycznych społeczności i często nie posługiwali się żadnym z lokalnych dialektów.

W 1870 r. duchowieństwo oraz osoby świeckie w końcu przekonali Wysoką Portę do wydania pozwolenia na utworzenie oddzielnej cerkwi bułgarskiej (egzarchatu),

²² M. Mazower, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*, New York 2005, s. 264-267.

²³ V. Roudometof, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Westport 2001, s. 64.

²⁴ M.J. Willaume, *Balkany w XIX stuleciu*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, Balkany: Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, t. 1, M. Podolak (red.), Lublin 2013, s. 20 i n.

²⁵ G. Augustinos, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society 1897-1914*, Boulder 1977, s. 14.

²⁶ R.J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge 1987, s. 11-17.

której członkowie założyli nowy bułgarski millet wewnątrz imperium²⁷. Jurysdykcja egzarchatu początkowo obejmowała najbardziej na północ wysunięte tereny obecnej Bułgarii, ale mogła też funkcjonować na innych obszarach, tam gdzie dwie trzecie ludności prawosławnej wyraziło chęć przystąpienia do niego. Dzięki temu wkrótce w wielu częściach Macedonii powstały biskupstwa egzarchatu.

W roku 1872 patriarcha ekumeniczny orzekł, że egzarchat jest schizmatyczny, ponieważ dopuścił się herezji *filetismos*, tj. dzielenia kościoła według etnicznych lub rasowych kryteriów. Fakt utworzenia struktury egzarchatu, będącego swego rodzaju bułgarską „narodową” instytucją w imperium osmańskim, świadczy o nieprzerwanym znaczeniu struktury milletu oraz o jednoczącej zasadzie wspólnoty religijnej w wieku nacjonalizmu na Bałkanach. Bułgarscy zwolennicy egzarchatu uważali język słowiański, używany przez większość macedońskich chrześcijan, za bułgarski. Wierzyli, że podtrzymuje on ich sąd o zasadniczo bułgarskim charakterze Macedonii. Część prawosławnych posługujących się językiem słowiańskim pozostała pod jurysdykcją patriarchatu, nawet gdy wiązało się to z ich dalszym uczestnictwem w nabożeństwach odprawianych w grece. Zwolennicy bułgarskich i macedońskich ruchów narodowych często nazywali osoby mówiące w ich języku, ale pozostające wierne patriarchatowi, lub popierające grecką sprawę – grukomani, grkomani, czyli grekomani²⁸. Określenie to sugerowało, że zaprzeczenie swojej naturalnej orientacji narodowej poprzez wybór przynależności do greckiej instytucji wymagało fanatyzmu lub irracjonalności. Osoby bułgarskojęzyczne popierające patriarchat lub grecką sprawę narodową były często przedstawiane, nawet przez obserwatorów spoza regionu, jako odosobniony wyjątek²⁹.

Bardziej radykalne pokolenie aktywistów bułgarskich w latach 70. XIX wieku zaczęło działać w podziemiu, nie tylko na rzecz uwolnienia Bułgarów spod greckiej dominacji kulturowej, ale też w celu obalenia osmańskiej władzy na tych ziemiach i utworzenia niepodległego państwa³⁰. Wykorzystali oni zamieszanie wywołane przez powstanie w Bośni i Hercegowinie w 1875 r., organizując własny zryw rok później, znany jako powstanie kwietniowe. Osmańskie represje przeprowadzone podczas jego stłumienia spowodowały interwencję Rosji. Wynikła m.in. z tego powodu wojna rosyjsko-turecka (1877-1878) skończyła się zdecydowaną klęską Wysokiej Porty. Wśród warunków traktatu ze San Stefano (marzec 1878 r.) nałożonych przez Rosję na imperium osmańskie było utworzenie państwa bułgarskiego. W jego skład weszła Macedonia. Jednakże pozostałe wielkie mocarstwa zaniepokojone perspektywą powstania tak wielkiego nowego państwa na Bałkanach (obawiali się, że będzie ono

²⁷ J. Rubacha, *Bułgaria na przełomie XIX i XX wieku. Bułgarskie metamorfozy w publikacjach „Świata Słowiańskiego” (1905-1914)*, Olsztyn 2012, s. 269-271.

²⁸ Th. Dragostinova, *Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria 1900-1949*, Ithaca 2011, s. 1, 2, 26.

²⁹ Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission on the Balkan Wars*, Washington 1914 s. 51, 170.

³⁰ R.J. Crampton, *Short History...*, s. 17-20.

wasalne wobec Rosji) zwołały w czerwcu 1878 r. w Berlinie kongres. Jego celem było zmodyfikowanie porozumienia sansteffańskiego. W stolicy Niemiec mocarstwa zmusiły Rosję do zaakceptowania granic państwa bułgarskiego w drastycznie zredukowanym rozmiarze. W skład zmniejszonej obszarowo Bułgarii nie weszła żadna część Macedonii, którą zwrócono Turcji. Później idea San Stefano reprezentowała irredentyzm bułgarski jako odpowiednik greckiej *Megali Idea*.

Greccy oraz serbscy nacjonaści byli jednak zaniepokojeni ambicjami i sukcesami Bułgarii, która dzięki włączeniu Rumelii Wschodniej (1885 r.) prawie dwukrotnie powiększyła swoje terytorium. Bułgarskie zwycięstwo nad Serbią w krótkotrwałej wojnie w tym samym roku potwierdziło jej ostatnie zdobycze terytorialne³¹. Ekspansjonizm narodów słowiańskich na terytorium osmańskim zwłaszcza dla nacjonalistów greckich stanowił niewątpliwie bezpośrednie zagrożenie hellenizmu. Niepokój ten był wydatnie wyrażany przez potomka starej greckiej rodziny o korzeniach macedońskich – Iona Dragoumisa. Dragoumis żarliwie dowodził, że Grecy powinni skupić swoją energię na zachowaniu i wzmacnianiu hellenizmu, gdziekolwiek on istnieje, zamiast stopniowo rozszerzać granice małego, słabego państwa, nawet jeśli miałyby to skutkować emigracją. Ta walka w obronie hellenizmu w Macedonii, zwłaszcza przeciwko słowiańskiemu zagrożeniu, miała posłużyć także ożywieniu tego, co postrzegał jako agonalny stan samego narodu greckiego³².

Grecja w latach 70. XIX w. zaczęła udzielać wsparcia patriarchatowi w walce z egzarchatem, mając nadzieję, że mógłby on zatamować pochod bułgarskiego nacjonalizmu³³. Serbskie zainteresowania Macedonią narodziły się stosunkowo późno. Początkowo Belgrad skupiał się na Bośni-Hercegowinie, gdzie większość stanowili Serbowie. Od kiedy jednak w 1878 r. Austro-Węgry okupowały tę ostatnią, skierowali oni swoje zainteresowanie na południe, ku Macedonii. A tam prężnie działali Bułgarzy i Grecy³⁴.

Organizacje irredentystyczne, ściśle powiązane ze swoim rządem, powstały w celu dążenia do realizacji konkurencyjnych spraw narodowych w Macedonii. Działalność Serbów skupiała się głównie na finansowaniu na jej terenie serbskich szkół poprzez utworzenie w Belgradzie Towarzystwa św. Sawy w 1886 r. Jednocześnie nieliczne grupy zbrojne zaczęły przenikać z Serbii na tereny północnej Macedonii, gdzie wdawały się w konflikty z probułgarskimi oddziałami³⁵. W styczniu 1878 r. greccy urzędnicy rządowi w Atenach założyli Komitet Macedoński. Wykorzystywał on fundusze rządowe oraz uzbrojenie i współpracował nieoficjalnie z konsulem greckim w Salonikach, wysyłając ugrupowania zbrojne na teren Macedonii. Ów komitet usiłował także organizować progreckie powstania na jej terenie, lecz bez większych

³¹ Ch.B. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle 1977, s. 152-155, 165-167, 189; E. Kofos, *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*, Thessaloniki 1975.

³² Inny punkt widzenia zob. G. Augustinos, *Consciousness and History...*, s. 84-116.

³³ E. Kofos, *Greece...*, s. 24, 29-30, 33-36, 182-184.

³⁴ Ch.B. Jelavich, *The Establishment...*, s. 210.

³⁵ D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Thessaloniki 1966, s. 18, 171-173.

rezultatów³⁶. W 1894 r. grupa wpływowych dziennikarzy, uczonych, byłych polityków i oficerów wojska w Atenach utworzyła organizację *Ethniki Etairia* (Stowarzyszenie Narodowe), której celem było dążenie do realizacji greckich irredentystycznych dążeń. Od początku 1896 r. wysyłała ona uzbrojone grupy do Macedonii. Niektóre z nich wzięły udział w przegranej wojnie z imperium osmańskim w 1897 r. W 1902 r. w Atenach powołano do istnienia kolejny Komitet Macedoński kierowany przez dużego wydawcę gazety i deputowanego do parlamentu³⁷.

Poza państwem bułgarskim oraz egzarchatem na terenie Macedonii także inne organizacje mające siedzibę w Bułgarii lub przy istotnym jej wsparciu usiłowały wpłynąć na polityczny los tego regionu. W 1893 r. w Salonikach powstała organizacja, która ostatecznie zaczęła być najbardziej znana jako Wewnętrzna Macedońska Organizacja Rewolucyjna (WMOR)³⁸. WMOR opowiadała się za utworzeniem niepodległej lub autonomicznej Macedonii i uważała, że ten cel należy osiągnąć głównie przez walkę prowadzoną przez samych jej mieszkańców. Z upływem lat WMOR, która podkreślała swój charakter jako organizacja działająca „wewnątrz” Macedonii, prowadziła działalność poprzez regionalne komitety. Członkowie i odłamy WMOR często różnili się co do tego, czy i jak blisko powinni współpracować z Bułgarią oraz z egzarchatem dla osiągnięcia celu, jakim była autonomia Macedonii.

Ta różnica zdań pochodziła w pewnym stopniu z różnic ideologicznych. Odłam lewicowy wyłonił się w rejonie Siaru. Przewodził mu Jane Sandanski. Frakcja Sandanckiego często wyrażała sprzeciw wobec współpracy z Bułgarią, ponieważ na jej czele stał monarcha, a w związku z tym reprezentował on dalej imperialną tyranie. Pozostali działacze WMOR, którzy czasami nie ufali intencjom rządu bułgarskiego (obawiali się szczególnie tego, że Bułgaria będzie chciała podzielić się Macedonią z sąsiednimi państwami bałkańskimi), byli mimo wszystko bardziej skłonni do przyjęcia tej pomocy. W 1895 r. macedońscy emigranci polityczni utworzyli w Sofii kolejną organizację pod nazwą Najwyższy Komitet. Mimo że wyrchowiści podobnie jak WMOR postulowali utworzenie autonomicznej Macedonii, to uważali, że tylko państwo bułgarskie i wojsko mogłoby pomyślnie poprowadzić takie działania, a ich przywódcy spoglądali protekcjonalnie na strategię WMOR, która była bardziej populistyczna.

Różnice w poglądach pomiędzy WMOR a Najwyższym Komitetem doprowadziły do zacieklej rywalizacji, wręcz do starć zbrojnych. WMOR polegała jednak w dużym stopniu na uzbrojeniu oraz funduszach pochodzących z Bułgarii, a czasami nawet na wsparciu ze strony członków organizacji Najwyższego Komitetu³⁹. Obserwując powiązania z Bułgarią, progresyści i proserbscy aktywiści postrzegali obie organizacje

³⁶ E. Kofos, *Greece...*, s. 173, 182-184.

³⁷ D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia...*, s. 139-143.

³⁸ D. Perry, *Politics of Terror. The Macedonian Liberation Movements 1893-1903*, Durham 1988, s. 36-41.

³⁹ Tamże, s. 74, 75.

jako reprezentujące interesy tego państwa. Uważali, że postulaty autonomii dla Macedonii stanowiły zasłonę dla ewentualnych bułgarskich planów jej aneksji. Tak było w przypadku Rumelii Wschodniej po początkowym okresie autonomii dla tej prowincji.

Inną przyczynę zwiększającą antagonizmy pomiędzy Grecją, Bułgarią oraz Serbią w Macedonii stanowiła obecność mniejszości etnicznych i językowych wśród prawosławnych chrześcijan w regionie. Większość mówiących po albańsku była muzułmanami, jednak niektórzy z nich należeli do Kościoła prawosławnego. Z kolei inni posługiwali się językiem wołoskim (podobnym do rumuńskiego). Grecki, bułgarski, serbski i macedoński ruch na rzecz autonomii próbował pozyskać te mniejsze grupy do wsparcia swojej sprawy. Rumunia także usiłowała wywierać wpływ na Wołochów, głównie poprzez wspieranie rumuńskich szkół oraz kościołów w Macedonii. Rząd rumuński niewiele osiągnął. W żadnym wypadku też nie oczekiwał, by kiedykolwiek anektować to terytorium (Macedonia nie graniczyła bezpośrednio z Rumunią). Swoją działalność postrzegał jednak jako kartę przetargową przeciwko bułgarskiej ekspansji, którą uważał za zagrożenie⁴⁰.

Rywalizujące ze sobą ruchy narodowe w Bułgarii, Grecji i Serbii walczyły w bardziej pokojowy sposób, chociaż nie mniej intensywnie, poprzez finansowanie szkół w regionie macedońskim. W szkołach bułgarskich oraz greckich uczyło się kilkuset uczniów jednocześnie. Serbskie szkoły były znacznie mniejsze pod względem liczebnym i skupione głównie w północnej części regionu wardarskiego⁴¹. Tam, gdzie szkolnictwo pozostawało wcześniej pod kontrolą instytucji religijnych, źródła finansowania edukacji oraz nauczycieli pochodziły od greckich i bułgarskich rządów, ale również od świeckich organizacji dobroczynnych. Fundusze często przekazywały konsulatory obu państw w Macedonii⁴². Grecy i bułgarscy nacjonaliści żywili nadzieję, że inwestycje te będą wykorzystywane na rzecz zaangażowania młodych pokoleń w odpowiednio grecką lub bułgarską sprawę narodową.

Bibliografia

Dokumenty drukowane

Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission on the Balkan Wars*, Washington 1914

⁴⁰ Ch.B. Jelavich, *Establishment...*, s. 210.

⁴¹ Por.: I.Yosmaoglu-Turner, *The Priest's Robe and the Rebel's Rifle: Communal Conflict and the Construction of National Identity in Ottoman Macedonia, 1878-1908*, Ph.D. diss., Princeton University, 2005, s. 208-214; D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia...*, s. 18-20.

⁴² I.Yosmaoglu-Turner, *Priest's Robe...*, s. 215-224.

Opracowania

- Anzulovic B., *Heavenly Serbia. From Myth to Genocide*, New York 2000
- Augustinos G., *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society 1897-1914*, Boulder 1977
- Benbassa E., Rodrigue A., *The Jews of the Balkans: The Judeo-Spanish Community, 15th to 20th Centuries*, Oxford 1995
- Bragg J.K., *Ottoman Notables and Participatory Politics: Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876*, New York 2014
- Cox J.K., *The History of Serbia*, Westport 2002
- Crampton R.J., *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge 1987
- Dakin D., *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*, Berkeley-Los Angeles 1973
- Dakin D., *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Thessaloniki 1966
- Dragostinova Th., *Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria 1900-1949*, Ithaca 2011
- Evered E., *Empire and Education under the Ottomans: Politics, Reform and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks*, New York 2012
- Hristov X., *Agrarniteotnoshenia v Makedonia prez XIX v. i nachalotona XX v.*, Sofia 1964
- Jelavich Ch.B., *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle 1977
- Kanchev B., *Makedonia. Etnografija i statistika*, Sofia 1900
- Karpat K.H., *Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era*, [w:] *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Function of a Plural Society*, Vol. I: *The Central Lands*, B. Braude, B. Lewis (red.), New York 1982
- Karpat K.H., *The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908*, „International Journal of Middle East Studies” 1972, nr 3
- Kofos E., *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*, Thessaloniki 1975
- Lange-Akluind N., *The Macedonian Question, 1893-1908, From Western Sources*, Boulder 1998
- Levy A., *The Sephardim in the Ottoman Empire*, Princeton 1992
- Makdisi U., *The Culture of Sectarianism: Community, History and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, Berkeley 2000
- Malešević S., *Wars That Make States and Wars that Make Nations. Organised Violence, Nationalism and State Formation in the Balkans*, „European Journal of Sociology” 2012, t. 53, z. 1
- Malinowski A., *Kwestia macedońska w Bułgarii w latach 1878-1918*, Toruń 2006
- Malinowski A., *Osmański system milletów a religijny nacjonalizm na przykładzie Kosowa*, „Gentes & Nationes” 2012, nr 5
- Masters B., *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, New York 2004
- Mazower M., *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*, New York 2005

- Morawski W., Szawłowska S., *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006
- Papageorgiou S., *The Army as an Instrument for Territorial Expansion and for Repression by the State: The Capodistrian Case*, „Journal of Hellenic Diaspora” 1985, nr 4
- Pavlowitch S.K., *Serbia: The History of an Idea*, New York 2002
- Perry D., *Politics of Terror. The Macedonian Liberation Movements 1893-1903*, Durham 1988
- Rodogno D., *Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815-1914*, Princeton 2012
- Roudometof V., *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Westport 2001
- Rubacha J., *Bułgaria na przełomie XIX i XX wieku. Bułgarskie metamorfozy w publikacjach „Świata Słowiańskiego” (1905-1914)*, Olsztyn 2012
- Wasilewski K., *Turecki sen o Europie – tożsamość zachodnia i jej wpływ na politykę zagraniczną Republiki Turcji*, Warszawa 2015
- Willaume M.J., *Balkany w XIX stuleciu*, [w:] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, Balkany: Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, t. 1, M. Podolak (red.), Lublin 2013
- Wituch T., *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa 1980
- Yosmaoglu-Turner I., *The Priest's Robe and the Rebel's Rifle: Communal Conflict and the Construction of National Identity in Ottoman Macedonia, 1878-1908*, Ph.D. diss., Princeton University, 2005
- Znamierowska-Rakk E., *Z dziejów bałkańskich koncepcji federacyjnych (od schyłku XVIII w. do końca I wojny światowej)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2000, t. 35

Summary

Macedonia as an example of a European Turkish province in the administrative and legal aspect in the 19th century. Outline of the problem

In the 19th century, Turkish Macedonia was an arena of conflict between Greek, Serbian, Bulgarian and Macedonian interests. Ottoman policy was based on countering the centrifugal tendencies in the Balkans, among other things by playing off different ethnic groups and their associated Orthodox churches against each other. The article also shows the relationship between Turkish administrative reforms in Macedonia and the situation of the mainly rural population there.

